

KRZYSZTOF H. WOJCIECHOWSKI

UMCS w Lublinie

POZAPRODUKCYJNE FUNKCJE ŚRODOWISKA - MOŻLIWOŚCI OCENY I WYKORZYSTANIA

Rozwijająca się teoria powiązań wzajemnych człowieka i środowiska wykorzystuje obecnie dokonania wielu dziedzin wiedzy - od nauk ścisłych po przyrodnicze, od humanistycznych po techniczne, starając się opisać i przeanalizować te powiązania przy pomocy analizy systemowej. Wychodzące z bardzo różnych podstaw teoretyczno-metodologicznych, opierane na gruncie różnych kierunków filozoficznych rozważania dotyczące tego tematu ciągle dalekie są od spójnej syntezy, lecz doprowadziły do nagromadzenia materiałów naukowych pozwalających przynajmniej ocenić, jak trudnym i złożonym jest omawiany problem.

Opierając się także na tym materiale można już z pewnością twierdzić, że bardzo kłopotliwe, prowadzące często do pochopnych sądów i mylących uproszczeń jest oddzielanie fizyczno-biologicznych aspektów egzystencji człowieka od jego życia umysłowo-duchowego. Równie niewłaściwe może być upraszczanie lub pomijanie tego, że człowiek rozwija się i żyje w środowisku społecznym.

Wychodząc z powyższych założeń można przyjąć, że jeśli liczne więzi łączą człowieka ze światem zewnętrznym, jeśli utrzymanie i rozwijanie tych więzi można uznać za warunkujące istnienie i rozwój człowieka jako organizmu biologicznego, istoty myślącej i czującej oraz członka społeczeństwa - to każda z tych więzi łączy się z określoną potrzebą człowieka.

Spośród licznych, w różny sposób definiowanych i różnie klasyfikowanych (Kocowski 1982) potrzeb ludzkich można wymienić takie, których zaspokojenie wiąże się bezpośrednio z "użytkowaniem" środowiska oraz takie, których zaspokojenie wymaga określonych warunków stworzonych przez odpowiednie cechy środowiska.

Dla celów praktycznych bywają niekiedy wyodrębniane oddzielne komponenty środowiska, a nawet ich cechy lub aspekty, aby zestawiając je z potrzebami ludzkimi, także branżowo kwalifikowanymi, określać je jako zasoby środowiska (najczęściej dla jakiegoś, określonego wycinka epigeosfery). Sądzę jednak, że rozważając pozaprodukcyjne funkcje środowiska, powiązane głównie z życiem duchowym i społecznym człowieka należy ujmować środowisko jako wewnętrznie powiązaną, zintegrowaną całość. Bezpośrednie relacje człowieka i środowiska realizują się jednocześnie licznymi wzajemnymi powiązaniem, a odbiór bodźców zmysłowych ze środowiska integrowany jest w umyśle człowieka. Odbiór i przetwarzanie w umyśle ludzkim znaczącej części bodźców zmysłowych pochodzących z otoczenia może być analizowany jako percepcja krajobrazu, istotny składnik procesu percepcji środowiska. Poprzez szacowanie walorów i ocenę jakości krajobrazu łatwiejsze i praktycznie wykonalne stać się może określenie możliwości i przydatności środowiska do pełnienia określonych funkcji pozaprodukcyjnych.

Zaspokojenie potrzeb ludzkich związanych ze środowiskiem wiąże się z pełnieniem przez nie, lub przez jego wydzielone elementy lub komponenty określonych funkcji. Mnogość i różnorodność potrzeb ludzkich nie ułatwia klarownego i bezdyskusyjnego definiowania poszczególnych funkcji, sprawia wiele trudności w ich uporządkowaniu i klasyfikacji. Jeśli uwzględni się jeszcze to, że hierarchia potrzeb, ich zakres i charakter zależą w dużym stopniu nie tylko od indywidualnych

cech jednostki ludzkiej, ale także od jej sytuacji w obrębie struktur społecznych - klasowych, kulturowych, rodzinnych itp. oraz że potrzeby są zmienne w czasie, to problem badania funkcji środowiska istotnych dla zaspokojenia potrzeb ludzkich ukazuje swą złożoność.

Stosunkowo obszerną listę możliwych funkcji środowiska podali w swym studium Watern, Young, Brown i Roberts (1986), jednak bardzo ogólnikowo traktując niektóre funkcje pozaprodukcyjne związane z istotnymi potrzebami duchowymi człowieka.

Problem zestawienia potrzeb ludzkich, poza względnie łatwymi do określenia potrzebami biologicznymi był podejmowany przez wybitnych przedstawicieli nauk humanistycznych - m.in. W. Tatarkiewicza, S. Ossowskiego, J. Szczepańskiego i A. Wallisa. Wyróżniane przez humanistów potrzeby były, ze zrozumiałych względów, określane bardzo ogólnie w kategoriach filozoficznych, psychologicznych i socjologicznych. Określenia humanistów dotyczą potrzeb ludzkich, których zaspokojenie winno być możliwe w warunkach pożądanej "jakości życia", potrzeb dotyczących w znacznej mierze optymalnych warunków osobniczego rozwoju i doskonalenia osobowości, uczestnictwa w życiu społecznym. Potrzeby te należy rozumieć jako potrzeby indywidualne, jak i w równej mierze potrzeby społeczności (od lokalnej po globalną - czyli całą ludzkość). Można więc, w terminach bardzo ogólnych wyróżnić potrzeby:

- ekspresji i autoidentyfikacji,
- ładu, harmonii i piękna,
- udziału w percepcji i recepcji dóbr i wartości kultury.

Opartą na pracach z zakresu psychologii, dosyć wyczerpującą listę potrzeb duchowych można znaleźć w opracowaniu Niezabitowskiego (1987) związanym z badaniami dla potrzeb architektury i urbanistyki, gdzie zestawienie potrzeb przystosowano do środowiska.

Rozwijając i łącząc wyżej wymienione koncepcje funkcji i potrzeb zestawiono poniżej względnie rozwiniętą listę funkcji środowiska odpowiadających różnym potrzebom człowieka. Zrozumiałe, że lista obejmuje funkcje częściowo zazębiające się i uzupełniające, niektóre dające się łatwo dalej dzielić na pewne składowe. Wymieniono w zestawieniu także funkcje produkcyjne i związane z potrzebami czysto materialnymi, jako że we współczesnym, już bardzo złożonym układzie cywilizacji ludzkiej nie ma prostego podziału na dobra materialne i dobra duchowe. Jak kwalifikować nośniki informacji?

A. Funkcje produkcyjne (sensu stricto)- dotyczą produkcji przemysłów wydobywczych, rolnictwa, leśnictwa, akwakultury itp.

B. Funkcje zapewnienia przestrzeni dla systemów antropogennych dotyczą- obszarów, które muszą być zapewnione dla istnienia miast, urzędzeń przemysłowych, komunikacyjnych, składowania odpadów, urzędzeń i instalacji wojskowych, urzędzeń rekreacyjnych itp.

C. Funkcje informacyjne - środowisko jest źródłem informacji przetwarzanych przez naukę, wykorzystanych w celach edukacyjnych, także źródłem informacji o przeszłych dokonaniach człowieka, który je kształtował.

D. Funkcje oczyszczające - układy przyrodnicze są niezastąpione i niezbędne dla oczyszczania wód, powietrza atmosferycznego, redukcji hałasu, dla osłony przed szkodliwym promieniowaniem itp.

E. Funkcje stabilizujące - układy przyrodnicze są niezastąpione i niezbędne dla regulacji odpływu, stabilizacji klimatu, ochrony gleb, utrzymania równowagi biologicznej i utrzymania zasobów genetycznych.

F. Funkcje tworzenia środowiska życia człowieka jako organizmu biologicznego. Funkcje te mogą być spełniane przy zachowaniu układów zapewniających istnienie cech środowiska umożliwiających przetrwanie człowiekowi jako organizmowi biologicznemu. Do tych funkcji można zaliczyć także pełnienie funkcji leczniczych przez określone elementy środowiska lub przez układy (także przestrzenne) wykorzystywane dla celów leczniczych.

G. Funkcje tworzenia środowiska rozwoju psychicznego i społecznego jednostki i społeczności.

- I. Zapewnienie możliwości rozwoju psychosomatycznego - rozwoju percepcji zmysłowej, umiejętności oceny jakości otoczenia, sublimacji zdolności percepcyjnych dla odczucia piękna.
- II. Zapewnienie możliwości twórczych poprzez możliwość wykorzystania komponentów środowiska jako tworzywa i jako źródła inspiracji twórczej.
- III. Zapewnienie właściwej jakości postrzeganego i odczuwanego otoczenia jako niezbędnego lub dowartościowującego kontekstu przeżyć osobistych i działań społecznych.
- IV. Zapewnienie niezbędnego materiału dla zbudowania w umysłach systemów wzorców i asocjacji, które umożliwią autoidentyfikację jednostek ludzkich i zbiorowości społecznych.

Wraz z rozwojem cywilizacyjnym i kulturowym społeczeństw następuje ewolucja wszystkich funkcji i powstawanie nowych. Zmianom ulega także hierarchia funkcji uzależniona ściśle od hierarchii potrzeb właściwej dla każdej społeczności i odmiennej dla każdej jednostki ludzkiej.

Przy zaistniałym już powiązaniu wszystkich systemów przyrodniczych Ziemi z układami antropogennymi w zasadzie trudno wskazać taki komponent środowiska, któremu przypisać można tylko jedną funkcję. W obszarach intensywniejszego gospodarowania zawsze koniecznością jest godzenie szeregu funkcji pełnionych przez każdy element środowiska, eliminowanie funkcji niżej sytuowanych w hierarchii, jeśli następuje kolizja funkcji. Niestety, przy zastosowaniu praktycznym współczesnych sposobów gospodarowania w środowisku w zasadzie każda z funkcji może być funkcją kolizyjną, ograniczającą lub wyłączającą wszystkie pozostałe.

Możliwości rozwoju i wysokiej jakościowo egzystencji ludzkiej zależą od najwyższej możliwej wielostronności i kompletności kierunków działań. Tylko wszechstronna waloryzacja środowiska przy uwzględnieniu perspektywicznego trendu rozwoju społecznego może dać racjonalne podstawy dla właściwego gospodarowania zasobami środowiska. Uwzględnienie w takiej waloryzacji funkcji pozaprodukcyjnych i docenienie ich rosnącej rangi hierarchicznej wydaje się konieczne